

HÁMORI NAGY ZSUZSANNA

Franciaország és a Német-római Birodalom a 17. században

TANULMÁNYOK

Francia diplomáciai és területszerző törekvések

A kora újkori Francia Királyság és a Német-római Birodalom közötti konfliktusok leírásához nem alkalmazható az a – köztudatban talán máig élő – paradigma, amely a nemzetállamok korának felfogását tükrözi, és a német, illetve a francia „nép”¹ több évszázados „ősi ellenségeskedéseként” (*Erbfeindschaft*)² tekint az európai történelemre. Franciaország uralkodói a 16–17. században nem a németek, mint (akkoriban még nem is létező) nemzet, hanem egy dinasztia, a Habsburg-ház európai hegemoniája ellen folytattak elhúzódó háborút. Ennek német-római vonatkozásával kapcsolatban két dolgot érdemes figyelembe venni: egyrészt a különböző német fejedelemségekkel a francia diplomácia szoros kapcsolatot ápolt, így a 17. század során francia támogatással többen küzdöttek a császár ellen. Másrészt az Ausztriai-ház osztrák ágával, azaz a német-római császárral való konfliktus csak a 17. század második felére éleződött ki, miután a spanyol Habsburgok kiestek a hatalmi vetélkedésből (pireneusi béke, 1659), valamint annak következtében, hogy a császár magyar királyként a törökellenes háborúk révén keleti irányban hatalmas területeket foglalt el, illetve vissza az 1680-as évektől. Franciaországnak a különböző német fejedelemségekkel kapcsolatos politikáját tehát fontos megkülönböztetni a német-római császári címet viselő osztrák Habsburgokhoz való viszonyulásától, míg ez utóbbi, dinasztikus kérdésben nem szabad elfelejtkezni a spanyol–osztrák különbségtételről sem.

E szerteágazó témán belül azt szeretném bemutatni, hogyan éleződött ki az ellentét Franciaország és az Ausztriai-ház német-római császári címet viselő osztrák ága között a 17. században. A szembenállás a német-római császárral a harmincéves háború kezdetén mintegy önkéntelenül, a spanyolokkal folytatott küzdelem tükrében, majd egyre erőteljesebben és önállóan jelent meg. Franciaország az európai konfliktusból a császár kárára Elzász és Lotaringia területén szerzett nyereségekkel került ki, majd a továbbra is enklávékkal szabdalta keleti határterületén

1 Werner, 1992. 271–384. „*Parmi ces solidarités, on dira que certaines [...] peuvent être qualifiées comme étant de type «ethnique» ou «national», qu’il s’agisse d’un sentiment qui lie quelques individus à un échelon purement local ou d’un sentiment de solidarité de plus large portée.*” Ezeket a regionális vagy nemzeti érzelmeket azonban más szinten kell keresni a korszakban, mint ahogy azt manapság gondolnánk. Babel-Moeglin, 1997. 9.

2 Werner, 1995. 30–31., illetve az ezeken az oldalakon lábjegyzetekben felsorolt szakirodalom.

elsősorban jogi és katonai megoldásokkal válaszolt az új kihívásokra, amelyek révén egyre nagyobb arányban tudta uralma alá vonni a Német-római Birodalommal szomszédos két tartományt. A megerősödő Francia Királyság azonban nemcsak újabb területek elfoglalására törekedett, hanem egyenesen arra, hogy a római király megválasztásának folyamatába beleszólhasson, sőt a francia diplomácia Bourbon-házból származó fejedelem megválasztására is kísérletet tett. E három szempont – a harmincéves háború, a területi kérdések és a császárválasztások körülményeinek – vizsgálata természetesen kizár néhány, a témával kapcsolatban felmerülő egyéb kérdést.³ Reményeim szerint ugyanakkor egységes gondolatmenetben képes bemutatni, hogy a francia törekvések a 17. században dinasztikus⁴ alapokon álltak, határvédelmi és stratégiai szempontokra épültek, valamint a vesztfáliai béke által meghatározott nemzetközi környezetben gyökereztek, így területi államok közötti ellentét megnyilvánulásaiként nem értelmezhetők.

A harmincéves háború és a területi kérdések

A harmincéves háború időszakáig – Franciaország szövetkezéseit leszámítva – a kora újkori konfliktusok általában Európa felekezeti megosztottsága nyomán jöttek létre, a francia diplomáciát azonban a vallási kérdés kevésbé befolyásolta. Franciaország beavatkozása a harmincéves háborúba⁵ az Ausztriai-ház hatalma elleni fellépésként fogalmazódott meg, ami a Német-római Birodalom esetében a német szabadságjogok védelmezését jelentette a császár elnyomó törekvéseivel szemben.⁶ Az európai konfliktus kezdetén még sor került a protestáns alattvalói lázadásokor francia segítséget kérő német-római császár támogatására, legalább békeközvetítő küldöttséggel.⁷

3 Például hogy milyen harapófogóban volt a francia diplomácia a törökkérdés kapcsán, és hogyan próbálta vallási ügyekben kompenzálni a „Legkeresztényebb Király” a sikeres visszafoglaló háborúkat, amelyeket I. Lipót folytatott Magyarországon. Vagy hogyan változott Franciaország viszonya az egyes német fejedelemségekhez, és hogyan vett részt a Rajnai Ligán keresztül ügyeikben. Továbbá az a rövid együttműködés a francia király és a német-római császár között, amely az 1660-as években volt jellemző, és amelynek során francia csapatok is harcoltak magyar földön az oszmánok ellen (szentgotthárdi csata, 1664), valamint a spanyol örökösödésnek a 17. század közepétől a korszakon végighúzódnó kérdése. A tanulmány során ezekre csak érintőlegesen térek ki.

4 „On peut faire l'hypothèse que c'est là avant tout que se situe la spécificité du sentiment national/régional de l'époque médiévale et moderne: son articulation se fait en liaison étroite avec la définition d'une identité dynastique.” Ezen dinasztikus érzelmek hivatalosak és mesterségesen megkonstruáltak (ceremóniák, historiográfia). Babel-Moeglin, 1997. 10. felteszi a kérdést: létezett-e ennél spontánabb és kevésbé irányított megnyilvánulása a nemzeti/regionális érzelmeknek?

5 Schilling, 1998. 13., 16. A konfesszionalizáció folyamatáról: Schilling, 1992. 205–245. A kora újkori háború mint „Staatsbildungskrieg” megfogalmazásával kapcsolatban lásd: Burkhardt, 2010. 29–48.

6 A francia politika legalábbis ezen a jogcímen vette fél a harcot a Habsburgok ellen 1635 után. Hildesheimer, 2004. 372. Winkelbauer, 2003. 386.

7 Tapié, 1967. 104–105., 109–111. A francia küldöttség iratanyaga megjelent az alábbi kiadásban: *Ambassade, 1667.*

A delegáció egyik tagja, Philippe de Béthune gróf 1620 telén írt véleményében⁸ is felbukkan azonban az a retorika, amelynek alapján a francia külpolitika a katolikus Habsburg-ház elleni küzdelmét folytatta a kora újkorban. Különösen fontos jelen tanulmány témája szempontjából, hogy ezen értekezés a német-római császár és cseh alattvalói közötti viszály kapcsán, egészen pontosan a csehek fehérhegyi veresége után született, abban a kontextusban, amikor a francia diplomácia igyekezett II. Ferdinánd és Pfalzi Frigyes, valamint Bethlen Gábor között békét közvetíteni anélkül, hogy bármelyik választott király titulását elismerte volna. Meglepőnek tűnhet Béthune alábbi érvelése, amely a protestáns Frigyesnek a rajnai választói méltóságába való visszasegítése kapcsán válaszolt a felmerülő kifogásokra, amelyek szerint az államérdek helyett a katolikus vallás nevében a „Legkeresztényebb Király”-nak inkább a protestáns párt gyengítésén kellene munkálkodnia, és nem egy más felekezeten lévő fejedelmet támogatnia a kereszténység védelmezője ellen.⁹

Béthune hangsúlyozza, Franciaország nyugalma és jóléte szempontjából egyaránt veszélyes lehet a két szélsőség, az Ausztriai-ház és a protestáns vallás hatalma közötti ellenségeskedés bármilyen végkimenetele: „[...] a sürgető rossz arra kötelez, hogy ne titkoljuk, az Ausztriai-ház és a protestáns vallás e két szélsősége között, az egész kereszténységen belül az egyik szemben áll a másikkal: de bármennyire is ellentétesek legyenek egymással, mindkettő még veszélyesebb és még ellensége-sebb a nyugalomunkra és Franciaország javára nézve, aki barátainak és szövetségeseinek csak mint az ellensúlyuk tud segítséget nyújtani, valamint erőik és lehetőségeik igazságos egyensúlyában és egyenlőségében, egyik sem tudván akár egy kicsivel is feljebb emelkedni vagy előnyt szerezni a másik fölött, hogy győzelme vagy virágzása ne fenyegetne minket [...]”¹⁰ Béthune történelmi példákkal, V. Károly császár és I. Ferenc, valamint II. Henrik francia királyok harcaival magyarázza, hogy a jelenlegi királyt is csak a szükségszerűségek készítenék a protestáns párt támogatására Németországban.¹¹

A Német-római Birodalommal és a császárral kapcsolatos vélemény kettős-ségét osztotta Pierre Brulart de Puisieux külügyi államtitkár is, aki a fehérhegyi csata kapcsán a francia békeközvetítő küldöttségnek írt 1620. december 7-i levelében örömet fejezte ki a protestáns oldal vereségének hírére, ugyanakkor aggodalmának adott hangot az Ausztriai-ház növekvő hatalma miatt.¹² A francia külpolitika

8 *Advis envoyé au Roy, peu de temps apres la bataille de Pragues, par Messieurs les Ambassadeurs, et dressé par Monsieur le Comte de Béthune [...]. Ambassade, 1667. 348–368.*

9 „[...] ce ne sont là que raisons d’Etat, qu’il leur semble celles de la Religion doivent estre plus fortes. Qu’il ne seroit pas seant à un Prince Tres-Chrestien de nom et d’effet, d’employer son autorité, moins encore ses Armes, pour la deffense d’un autre, de Religion contraire à la Catholique, contre ceux qui en sont, non seulement les Protecteurs en Allemagne, mais par toute la Chrestienté [...]” *Ambassade, 1667. 354.*

10 „[...] le mal pressant oblige à ne le pas dissimuler, entre ces deux extremitéz de la puissance de la Maison d’Austrie et celle de la Religion Protestante, par toute la Chrestienté également opposée l’une a l’autre: mais si contraires, qu’elles soient entr’elles, plus dangeureses encore et plus ennemies toutes deux de notre repos et du bien de la France, qui ne donne sa seureté a ses Amis et Alliez qu’en leur contre-poids, et en la juste balance et egalité de leurs forces et de leur moyens, ne pouvant l’une se relever tant soit peu ou prendre avantage sur l’autre, que sa victoire ou prosperité ne nous menasse [...]” *Ambassade, 1667. 355.*

11 *Ambassade, 1667. 355–360.*

12 *Ambassade, 1667. 424–425.*

ez utóbbi félelme miatt szakadt meg végül a francia békeközvetítő munka II. Ferdinánd és Bethlen Gábor között Hainburgban 1621 áprilisában,¹³ hiszen a Bécs körüli tárgyalásokkal párhuzamosan folytak a megbeszélések Madridban a Valtelinavölgyi spanyol jelenlét kapcsán.¹⁴ Ez egyben jelzi azt is, hogy az Ausztriai-ház spanyol ágával folytatott politikától függött a francia viszonyulás a császárhoz, a Német-római Birodalom ügyei ilyen módon nem jelentettek prioritást Párizs számára. Franciaország belpolitikai nehézségei¹⁵ miatt ekkor még attól is messze volt, hogy egyáltalán bekapcsolódjon az európai szintű konfliktusba.

A harmincéves háborúba való nyílt francia beavatkozás akkor vált elkerülhetetlenné, amikor a svédek vereséget szenvedtek Nördlingennél (1634. szeptember 6.), valamint a császár és a szász választó között megszületett a prágai béke (1635. május 30.), amelynek alapján megtiltották a szervezkedést a birodalmi rendek között és feloszlatták a megkötött szövetségeket, de II. Ferdinánd restitúciós ediktumát is felfüggesztették. Ez a rendezés lehetővé tette volna, hogy a császár a spanyol Habsburgok segítségével siessen, ezt megelőzendő 1635 májusában Franciaország hadat üzent Spanyolországának.¹⁶ A IV. Fülöp spanyol királynak szóló hadüzenetre így abban a pillanatban került sor, amikor a német fejedelemségek és a császár közötti béke formálódni látszott, de paradox módon a hadműveletek az ekkor még egységes és elérhetetlen spanyol területek¹⁷ helyett a Német-római Birodalomban folytak a német szabadságok védelmezése jogcímén. Richelieu fenntartotta a különbéke lehetőségét a Habsburg-ház két ágának szétválasztása érdekében, és csak annyiban tervezett a császár ellen harcolni, amilyen mértékben az részt vesz a madridi politikai játszmákban.¹⁸

A Német-római Birodalom irányába Lotaringia és Elzász területén keresztül vezetett az út, mind földrajzi, mind politikai értelemben, a Habsburg-ház osztrák ágának elzászi birtokai miatt. A császárt mindvégig támogató IV. Károly lotaringiai herceg ellen már 1633-ban és 1634-ben is felvonult XIII. Lajos hadserege. A hadműveletek eredményeképpen a herceg végleg a császár szolgálatába állt és elhagyta székvárosát, Nancyt, amelyet Franciaország – egész Lotaringiával együtt – annektált.¹⁹ A szintén a hercegségen belül található három püspökség területén,

13 A hainburgi béketárgyalásokra lásd: Pelz, 1914; Hámori Nagy, 2011.

14 Az itteni, status quo alapján kötött megállapodást 1621. április 23-án írta alá a spanyol és a francia fél. Bogdan, 2006. 102.; Poncet, 2005. 30–31.

15 Egy esetleges háború anyagi feltételeinek megteremtésén kívül folyamatos harcban állt az uralkodó, XIII. Lajos és első minisztere, Richelieu bíboros az alattvalók egy részével (például a Chalais-összeesküvés, a hugenották elleni harcok, La Rochelle ostroma vagy Montmorency lázadása). Hildesheimer, 2004; Tapié, 1967; Richelieu, 2002, 2003.

16 Franciaország Hollandiával 1635. február 8-án, Svédországgal április 28-án kötött szövetséget közvetlenül a háborúba lépés előtt. Hildesheimer, 2004. 349–350.; Winkelbauer, 2003. 385–386.

17 Spanyolország direkt megtámadására, illetve erői megosztására csak 1639 után került sor, amikor mind Katalónia, mind Portugália fellázadt a spanyol uralom ellen, francia támogatással. Hildesheimer, 2004. 432–433.

18 Hildesheimer, 2004. 372–376.

19 Az eseményeket részletesen kifejti Galland, 57. fejezet (*Deduction des Raisons du Roy sur tout ce qui s'est passé entre luy et le Duc Charles de Lorraine.*). Fol. 264r–284r. A kézirat legvégén szereplő jegyzet szerint Amszterdamban 1665-ben, Párizsban pedig 1689-ben adták ki a művet, de ezen kiadásoknak nem

Metzben pedig felállt a parlament, hogy a már 1552 óta de facto felettük gyakorolt francia uralom ezzel kézzelfoghatóvá váljon.²⁰ Elzász tekintetében is hasonló folyamat játszódott le: számos város helyezte magát francia protektorátus alá, hogy elkerülje a spanyol vagy svéd megszállást, míg a Longueville herceg és Guébriant marsall által vezetett francia hadsereg 1639. szeptember 27-én elérte a Rajnát. A stratégiai jelentőségű Breisach várát a francia szövetségben harcoló Szász-weimari Bernát szintén ebben az évben foglalta el.²¹

A Német-római Birodalom belső viszonyait²² nem tekintve, Elzász tartomány Habsburg-fennhatóság alatt lévő területei voltak a legfőbb vitapontok Franciaország és a császár között a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béketárgyalások során. Elzász és Lotaringia hovatartozása váltotta ki leginkább az utókor, elsősorban a német történetírás neheztelését a francia–német viszonyban,²³ ezért a következőkben részletesebben vizsgálom e területek francia birtokba vételét és annak motivációit a 17. század folyamán.²⁴ A francia történetírás sokáig a kora újkori francia külpolitika legfőbb mozgatórugójának a gondviselés által rendelkezésre bocsátott természetes határok²⁵ kitöltését tartotta, különös tekintettel a Rajna mint keleti határvonal elérését Richelieu bíboros célkitűzéseiként.²⁶

Ez a megközelítés azonban nem fedi a kora újkori valóságot, amelyben megszokott volt a politikai és földrajzi széttagoltság. Richelieu bíboros stratégiájában így a Rajna felső folyása felé való törekvés nem mint a Német-római Biroda-

találtam nyomát a jelenkori könyvtári katalógusokban. Georges Galland könyve apja (Auguste II Galland) és nagyapja (Auguste I Galland) feljegyzéseire és levéltári gyűjtéseire támaszkodik. Erre a Galland család könyvtárában szereplő művek alapján lehet következtetni. Auguste II Galland államtanácsos (1572–1637) többek között Navarrai Henrik (IV. Henrik 1589-től) és XIII. Lajos királyok birtokainak kiváló ismerője volt. Hálásan köszönöm Harai Dénesnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Galland családról és a Mémoires-ról gyűjtött adatait.

- 20 Hildesheimer, 2004. 343–347.; Tapié, 1967. 304.; Bérenger, 2000. 175. Galland, 67. fejezet (*Droictz du Roy sur les villes et Esveschez de Metz, Toul et Verdun leurs appartenances et dependances avec quelques considerations pour maintenir l'Etablissement du parlement de Metz.*). Fol. 306r–324r.
- 21 Hildesheimer, 2004. 425.; Tapié, 1967. 304–305.
- 22 A mintegy alkotmányozó gesztusként szolgáló vesztfáliai békében a német fejedelemségek elérték, hogy a császár elismerje jogukat a háború indítására és béke kötésére, valamint hogy felségjoggal („Landeshoheit”) élhessenek. Malettke, 2001. 113–144.
- 23 Schönemann, 1998; Duchhardt, 1998.
- 24 A francia területszerzések és a határokkal kapcsolatos stratégiai elképzelések ismertetésekor egy korábbi előadásomra támaszkodom. Hámosi Nagy, 2014.
- 25 A francia terminológiában a 18. századig kétféle, különböző jelentéstartalmú megjelölés létezett a határok leírására: a *limite* fogalma földrajzi, politikai vagy átvitt értelemben volt használatos, és állandóságot jelölt (például a természet által kijelölt vagy diplomáciai tárgyalások útján megállapított stabil határvonal); a *frontière* fogalma ezzel szemben a háborúval függött össze, és a katonai erőviszonyok szerint változó frontvonalként írható le. A különbségtétel a középkorból eredeztethető, amikor a folyamatosan mozgásban lévő, védekező vagy támadó frontvonal elvált a francia uralkodó szuverenitásának addigi határaitól. Nordman, 1986. 40–41.; Sahlins, 1990. 1423–1451.
- 26 Schmidt, 1995. 13–14. Gaston Zeller – francia és német kortársaival ellentétben – már 1926-ban amellett érvelt, hogy Richelieu bíboros külpolitikájának célja nem a szisztematikus hódítás és a Rajna elérése volt. A jelenkor történészei általában úgy látják, hogy megszállás helyett befolyási övezetek létrehozása volt a francia külpolitika mozgatórugója a Rajna mentén a vesztfáliai béke körüli időszakban. A vonatkozó szakirodalmat röviden összefoglalja: Braun, 2010. 86–88.

lom és Franciaország közötti állandó határvonal elérésének programja nyilvánult meg. Ehelyett inkább az inspirálhatta a folyó jobb partján fekvő hídfőállások elfoglalását, hogy kapukat nyisson („s’ouvrir des portes”), amelyeken keresztül lehetőség nyílt a beavatkozásra a német ügyekbe.²⁷ Így Strasbourg a Német-római Birodalom, Versoix Svájc, Saluces pedig Savoya irányába szolgálhatott kapuként, míg egy-egy megfelelően kiválasztott vártól vagy erődítménytől egész tartományok sorsa függött (mint például Elzászé Breisachtól, majd a század végén a Rajna bal partjára való visszahúzódás után az újonnan felépített Neuf Brisachtól). Emellett a harmincéves háború során néhány kulcsfontosságú hely elfoglalása volt a cél, hogy ezekkel a katonai és stratégiai védőbástyákkal olyan diplomáciai védelmi rendszert lehessen kiépíteni, amelyek darabjai mintegy váltópénzként, cserealkapként szolgálhattak a tárgyalások alkalmával. A határvidék összességében tehát nem mint zárt vonal, hanem mint átjárható terület jelent meg a francia külpolitikában.²⁸

A harmincéves háborút lezáró, hosszú évekig elhúzódó vesztfáliai béketárgyalásokon Franciaország a háború jogán („par le droict de la guerre”) Elzászban és Lotaringiában elfoglalt területei megtartására törekedett, amelyeket nem a német fejedelemségektől, hanem a Habsburg-ház osztrák ágától megszerzett nyereségeként vagy kárpótlásként fogott fel.²⁹ E területek megtartását jogosnak ítélte meg a francia diplomácia legalább addig, amíg Spanyolország is franciának tartott területeket vont megszállás alá Flandriában és Itáliában, vagy amíg a császár a Franciaországgal szövetséges német fejedelmek birtokait foglalta el.³⁰ Kezdetben Richelieu bíboros elképzelése az volt, hogy az Elzászban megszerzett birtokokat visszaszolgáltatja a császárnak a Lotaringiában elfoglalt területek megtartásáért cserébe, vagy legalábbis azon előnyök függvényében, amelyeket a francia korona a békekötéstől nyerhet. 1643. szeptemberi „nagy instrukciójában” azonban, amelyet Richelieu halála után Mazarin bíboros használt fel, már ragaszkodott a meghódított városok megtartásához.³¹

A császári udvar kisebb lépésekben szeretett volna haladni, így az 1643. júliusi instrukciójában még semmilyen engedményt nem tett Franciaország részére. Egyes ultrakatolikus császári tanácsosok pedig úgy gondolták, hogy a pápa közbenjárására a „Legkeresztényibb Király” vissza fogja szolgáltatni az elfoglalt területeket.³² 1645–

27 E hídfőállásoknak – a legújabb kutatások szerint – gazdasági értelemben is nagy jelentősége volt Franciaország számára. Hildesheimer, 2004. 435.; Nordman, 1986; Nordman, 1998. 94–98.

28 Nordman, 1998. 96–97.; Hildesheimer, 2004. 435.

29 Nr. 5: Hauptinstruktion, 1643 September 30. *Instruktionen*, 1962. 75., 100.; Bély, 2005. 44., 48.

30 „En rétentio pour tousjours des places que sa Majesté tient en Alsace [...] ou au moins pour estre possédées jusques à ce que l’Empereur luy face faire raison de ce que l’Espagne occupe injustement en Flandres et en Espagne et en Italie sur la France.” Hauptinstruktion 1643 September 30. *Instruktionen*, 1962. 75. „Quant à ce que le Roy tient en Allemagne que sont autant de gages pour containdre la Maison d’Autriche ou leurs adhérens de rendre ce qu’ilz occupent sur les alliez de la France.” Galland, 69. fejezet (Les causes de retardement de la paix entre le Roy d’une part et le Roy d’Espagne et l’Empereur d’autre part et les remedes qui si peuvent apporter, par Monsieur Codefroï). Fol. 327r.

31 Hildesheimer, 2004. 425.; Nr. 2: Vorlage Richelieus 1642 Januar 2 és Nr. 5: Hauptinstruktion 1643 September 30. *Instruktionen*, 1962. 22., 100.; Bély, 2005. 44.

32 Bérenger, 2000. 168., 172. A szerző az *Instruktionen*, 1962. 397–406. oldalán közölt császári instrukciót elemezve megállapítja, hogy III. Ferdinánd számára a békekötés még csak a Franciaországgal és Svédországgal való kiegyezést jelentette volna 1643-ban, a birodalom belső ügyeinek rendezése nélkül.

1646-ra azonban – a francia és svéd győzelmeknek köszönhetően – a császári diplomácia végül rákényszerült arra, hogy az osztrák örökös tartományok védelmében felajánlja az elzászi Habsburg-birtokokat Franciaországnak. Jean Bérenger francia történész mindezt azzal magyarázza, hogy III. Ferdinánd fontosabbnak tartotta megvédeni a katolikus vallást és a császári hatalmat a Német-római Birodalmon belül – az Ausztriai-ház érdekeinek és a birodalom területi egységének kárára is.³³

A vesztfáliai békében így végül a francia uralkodóra szálltak – teljes szuverenitásban és nem császári hűbérként – a korábban az osztrák Habsburgok tiroli ágát illető jogok és birtokok az Alsó- és Felső-Elzász tartományi grófságban („*Landgrafschaft*”) és Breisach városában, Sundgauban, illetve az úgynevezett Dekapolisz, azaz tíz város szövetsége feletti védnökséghez („*Vogtei*”) kapcsolódóan, míg Strasbourg továbbra is a birodalom része maradt. Ugyanígy francia fennhatóság alá került immár *de jure* a Lotaringia területén található három püspökség, Metz, Toul és Verdun, ennek következtében a császári oldalt választó Lotaringiai IV. Károly ellen stabil támaszpontokat lehetett kiépíteni. 1648 azonban csak egy állomása volt annak a hosszabb folyamatnak, amelynek során a 18. század elejére Franciaország megszerezte a teljes tartományok feletti szuverenitást, hiszen Elzász és Lotaringia feudális berendezkedése, valamint a vesztfáliai békeszerződésben használt fogalmak homályos volta lehetővé tette a későbbi hódításokat.³⁴

Bourbon–Habsburg küzdelem a 17. század második felében

A vesztfáliai béke után Franciaország tovább folytatta terjeszkedését keleti határterületén a Német-római Birodalom felé. Ezenkívül, mint a békét garantáló egyik hatalom, jogalapot szerzett arra, hogy beavatkozzon a fejedelemségek és a császár közötti konfliktusokba a birodalom nyugalmanak megőrzése érdekében.³⁵ E két szempont alapján folytatom a továbbiakban a francia területszerzések elemzését Elzász és Lotaringia területén, valamint kitérek arra, hogyan próbálta befolyásolni a Mazarin bíboros által vezetett francia diplomácia a német fejedelmeket I. Lipót császárrá választásakor 1657-ben, majd hogyan alakult XIV. Lajosnak a császári sógorához fűződő viszonya a 17. század végéig.

A vesztfáliai béke révén egy-egy terület vagy város a saját hagyományai által meghatározott függőségi viszonyokkal együtt cserélt gazdát, így a határvidékeken enklávék bonyolult szövédéke alakult ki. Ezt a helyzetet nehezítette a békeszerződésben használt fogalmak többféle, földrajzi és politikai értelmezési lehetősége is. A hűbéri lánc által kijelölt határok (*limites*) a múltba nyúltak vissza, egy adott terület lakói pedig jól és pontosan ismerték a függési viszonyok által behatárolt teret.³⁶ E középkorba visszanyúló bonyolult viszonyrendszer élén a Habsburg-ház osztrák

33 Bérenger, 2000. 174–175.

34 Bérenger, 2000. 176–177. Sonnino, 1988. 226.; Bély, 2005. 48. Bluche, 1987, 106.; Winkelbauer, 2003. 392–393.

35 Schmidt, 1995. 18.

36 Bély, 2007. 12–13.; Nordman, 1986. 44–45.

ága helyett immár a francia királyt kellett szuverénnek elismerni az előző fejezet végén említett területeken és helységeikben. A francia uralkodó ugyanakkor törekedett arra, hogy ezeken kívül újabb várak és tartományok kerüljenek a fennhatósága alá: egyrészt katonai úton, másrészt az úgynevezett újraegyesítések révén.

Lotaringia és Elzász lakosai számára a dinasztikus kötődésnek regionális identitásképző szerepe volt a középkortól kezdve, előbbi esetében főképp a lotaringiai hercegek, utóbbi esetében a Habsburg-ház iránt.³⁷ A vizsgált korszakban Lotaringiai IV. Károly rendszeresen a császár szolgálatába állt, emiatt azonban – hiába próbált a császártól és a birodalmi rendektől segítséget kérni³⁸ – hercegsége többször francia megszállás alá került 1641–1661, valamint 1670–1697 között.³⁹ Az 1661-es vincennes-i szerződésben XIV. Lajos rákényszerítette IV. Károly lotaringiai herceget az úgynevezett *Route de France* kiépítésének engedélyezésére, hogy a francia seregek a legrövidebb, a Verdun–Metz–Marsal–Sarrebouurg útvonalon juthassanak el a korona elzászi területeire, valamint a szerződés alapján a herceg városaiba is francia helyőrség került. A második megszállás okaként pedig XIV. Lajos azt jelölte meg, hogy a tartomány lakói a császár felé hajlanak, ugyanakkor az elzászi jelenlét miatt is szükség volt a terület ellenőrzés alatt tartására.⁴⁰ Elzász tartomány kulcsfontosságú városa, Strasbourg szintén a fölünyes katonai erőnek köszönhetően került francia kézre 1681-ben, ám megtámadásának nem volt valós jogi alapja.

A különböző jogértelmezéseket használta ki a francia politika, amikor a vesztfáliai, majd a nymwegeni (1679) békeszerződések homályosan megfogalmazott cikkelyei értelmében igyekezett bizonyítani a korona új szerzeményeinek joghatóságába egykor beletartozó területek hűbéri függőségét. Az 1680-as években három kamara (*Chambres de réunions*) vizsgálta a jogi szövegeket Metzben (Lotaringia), Breisachban (Elzász) és Besançonban (Franche-Comté), hogy igazolja az újraegyesítést (*réunion*); amint megszületett egy jogi döntés, a francia haderő bevonult az adott területre.⁴¹ Az „újraegyesített” városokról és tartományokról bár XIV. Lajos lemondott a ryswicki békében 1697-ben, és a Rajna bal partjára vonult vissza, Strasbourg azonban végleg francia fennhatóság alá került. A Francia Királyság tehát a 17. század végére módszeresen uralma alá vonta Elzász és Lotaringia különböző jogállású és hűbéri függésben lévő birtokait. A francia nagyhatalmi politika ezzel tulajdonképpen kihasználta, hogy keleti határain elfoglalhatja azokat a területeket, amelyeket az Ausztriai-ház osztrák ága a hatalmi gyengesége miatt nem tudott megvédeni.⁴²

A Habsburg-ház pozícióinak gyengítésére a Német-római Birodalmon belül további lehetőség kínálkozott a császárválasztás folyamatába történő bele-

37 Elzász esetében ugyanakkor ez nem tükröződik, hiszen egyetlen dinasztia sem próbálta azonosítani saját történelmét a tartományéval. Rapp, 1997; Babel, 1997.

38 1670. július–augusztus folyamán írt kérelmeit lásd: Pachner von Eggenstorff, 1996. 454–455., 473.

39 Bluche, 1987. 347–349.

40 Uo.; Robeaux, 2008. 159–175.

41 Cornette, 2000. 144–145.

42 Schmidt, 1995. 14–15.

szólással, amelyet a francia diplomácia már a 17. század első felétől kezdve hagyományosan a bajor herceg befolyásolásával igyekezett elérni. Az 1620-as évek végén XIII. Lajos még nem akart nyíltan szembeszállni II. Ferdinánd császár szándékával, hogy fiát még életében római királlyá válasszák. Ehelyett követet küldött a választófejedelmekhez. Marcheville feladata volt, hogy amellet érveljen: sem a császár életkora, sem állapota nem igazolja a választás kényszerét, II. Ferdinánd elképzelése csak arra szolgál, hogy a császári címet az Ausztriai-ház kezében tartsa, folytatva ezzel a már tíz éve tartó háborúskodást. A helyzetből hasznot húhatnak ugyanakkor a választófejedelmek, különösen a bajor herceg, ha sikerül kizárniuk a választásból az olyan „tapasztalatlan, gyenge egészségi állapotú, a tisztség betöltéséhez szükséges méltóságot nélkülöző személyt, mint amilyen a magyar király”.⁴³ Franciaországnak érdekében állt ugyanis, hogy a Német-római Birodalmon belül elég hatalmassá váljon egy másik fejedelem, aki képes fellépni a Habsburg-ház ellenében, akár a császári méltóságra való törekvéssel is – ennek pedig egyedül a bajor herceg felelt meg.⁴⁴ A bajor választót a francia külpolitika többször támogatásáról biztosította az 1630-as évektől kezdve, és elutasította az 1636-ban a rómaiak királyává, majd 1637-ben császárrá választott III. Ferdinánd elismerését többek között azon az alapon, hogy az előbbi választás során nem a szavazatok egyhangúsága döntött.⁴⁵

III. Ferdinánd követte apja példáját, és mielőbb igyekezett biztosítani utódlását a császári trónon. IV. Ferdinánd idő előtti, hirtelen halálával azonban második fia, Lipót igen nehéz helyzetbe került apja 1657-ben bekövetkező halálakor. A Német-római Birodalomban előálló 15 hónapos interregnum számos alkudozásra adott lehetőséget, amelyek során Franciaország célja az volt, hogy ne Habsburg-házból származó fejedelmet válasszanak Frankfurtban.⁴⁶ A legfőbb kifogás Lipóttal szemben az életkora volt: bár nem vonatkozott rá külön szabály, mégis felmerült, hogy 18 éves kora alatt nem adhatja le szavazatát, ez esetben pedig nagybátyja, Lipót Vilmos főherceg helyettesítette volna.⁴⁷ XIV. Lajos jelölését bár fontolgatta a francia diplomá-

43 Instrukciók Marcheville-nek, Párizs, 1627. június és Saint-Germain-en-Laye, 1629. augusztus. AMAÉ, Correspondance politique Allemagne, 2CP6, Fol. 194–198., 285–291. A császárválasztásokra vonatkozó francia forrásokat foglalja össze: Le Dran, AMAÉ, Mémoires et Documents Allemagne, 3MD/1, Fol. 15–16., 19. A kötet egy 18. századi kéziratos másolat Le Dran szignójával az előszó végén. A műben szereplő bejegyzés alapján a szerző, XV. Lajos egyik külügyminiszterének, D’Argensonnak főírnoka (premier commis) 1745. február 3-án küldte el felettesének az írást. Le Dran számos egyéb értekezést készített többek között a császárválasztásokról és azok francia vonatkozásairól, amelyek szintén a párizsi Külügyminisztérium Levéltára, Mémoires et Documents egységének Allemagne fondjában található. A Német-római Birodalom jogrendszerének és berendezkedésének francia recepciója és terminológiájának kialakulása kapcsán többek között az ő munkáira is hivatkozik Braun, 2010. 428.

44 Le Dran, Fol. 22r.

45 A trieri választófejedelmet ugyanis megfosztották szavazati jogától. Braun, 2010. 80. A szerző megállapítja, hogy a francia érdeklődés középpontjában a birodalom alkotmányából a választófejedelmek választójoga, valamint az egyes fejedelemségek szövetségkötési joga állt. A francia külpolitika célja volt tehát, hogy bizonyítsa: III. Ferdinánd megválasztása nemcsak saját, de a választófejedelmek érdekeivel is ellenkezik. Braun, 2010. 81–82. Franciaország tiltakozásáról továbbá lásd: Le Dran, Fol. 27r–30v.

46 Bély, 2005. 50.

47 Bérénger, 2004. 212.; *Venetianische Depeschen*, 1901. 17.

cia, arra mégsem került sor,⁴⁸ hiszen tudni lehetett, hogy a spanyol–francia konfliktus árnyékában nem lett volna semmi esélye – ahogyan azt egyébként a franciák barátjának számító mainzi választó megfogalmazta. Ellenjelöltként Mazarin választása tehát a bajor választóra esett, ugyanakkor 1657 szeptemberéig komolyan szóba került Lipót Vilmos főherceg neve is, akit a mainzi érsek támogatott leginkább.⁴⁹ Végül az ekkor 19 éves bajor Ferdinánd Mária sem vállalta a jelöltséget, egyrészt a császári házzal való rokonsága miatt,⁵⁰ másrészt pedig azért, mivel véleménye szerint Bajorország nem volt elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy a császársággal járó teendőket el tudja látni. Összességében viszont Franciaország sem tudott olyan befolyást gyakorolni (és annyit fizetni) a választófejedelmeknek, hogy sikerüljön elkerülni I. Lipót megválasztását, amely 1658. július 18-án meg is történt.⁵¹

1657 nyara folyamán a külső szemlélő előtt úgy tűnt, hogy Franciaország csak időhúzás céljából akarja a császárválasztással megvárni a spanyol békekötést. Minderre azért lett volna szükség, hogy ne csak közvetítőként, de egyenesen döntőbíróként járhasson el a választófejedelmek közötti ellentétekben.⁵² Bár magának a császár személyének a kiválasztásába végül nem sikerült beleszólnia a francia diplomáciának, nem volt elvesztegetett idő a frankfurti, majd mainzi küldetés. Mazarin bíboros eközben két területen is eredményt ért el az Ausztriai-ház hatalmának gyengítése érdekében: egyrészt befolyásolni tudta a választófejedelmeket abban, hogy szigorú választási feltételeket (*Wahlkapitulation*) fogadtassanak el az ifjú császárral. A vesztfáliai békekötésre hivatkozva ezek között szerepelt például, hogy a császár nem avatkozhat bele a francia–spanyol háborúba sem Itália, sem Bourgogne területén, és hadseregeket sem küldhet Spanyol-Németalföldre.⁵³ A másik francia eredmény abban nyilvánult meg, hogy – a vesztfáliai béke rendelkezései alapján – sikerült a német fejedelmeket egy közös szövetségbe tömöríteni, amely a Rajnai Liga néven a császárválasztás után egy hónappal jött létre, kihasználva a Habsburg-hegemóniától való német félelmeket. Ezáltal Mazarin a Német-római Birodalmon belüli Habsburg-befolyást a franciával szándékozott felcserélni. A ligát végül – bár francia beleszólást biztosított a német ügyekbe – I. Lipót az 1660-as években saját javára fordította a török háború kitörésekor, majd a növekvő francia hegemónia korában XIV. Lajos egyre kevésbé támaszkodhatott a német fejedelemségek szövetségére, sőt inkább a Német-római Birodalom hadüzenetére számíthatott.⁵⁴

48 Az ellentétes történelmi véleményeket, tudniillik hogy Mazarin valóban törekedett-e XIV. Lajos jelölésére, összefoglalja: Braun, 2010. 384–386. Végső soron megállapítható, hogy a francia külpolitika „nem a hatalom, hanem a gyámság gyakorlására” törekedett, míg a kortársak nem zárták ki egyértelműen a francia uralkodó jelöltségét. Braun, 2010. 386–388.

49 Bérenger, 2004. 213–215.; Schmidt, 1995. 25.; *Venetianische Depeschen*, 1901. 20., 55.

50 Édesanyja, Habsburg Mária Anna, III. Ferdinánd nővére volt. A francia diplomácia sem látta valószínűnek, hogy e hercegnő kívánná fia számára a császári trónt. Le Dran, Fol. 38v–40v.

51 Bérenger, 2004. 216–217., 219.

52 Nani velencei követ jelentései többször is a francia időhúzásról számoltak be 1657 júliusa és szeptembere között. *Venetianische Depeschen*, 1901. 43., 46., 51., 58.

53 Bérenger, 2004. 218–219.; Schmidt, 1995. 25–26.

54 Bérenger, 2004. 220–221.; Schmidt, 1995. 26. A regensburgi gyűlés többször fogalmazott meg hadüzenetet (*Reichskriegserklärung*) XIV. Lajos ellen, így 1674-ben, 1689-ben és 1702-ben. Pachner von Eggenstorff, 1996. 5. 1685-ben még a brandenburgi választó, Frigyes Vilmos is visszatért a császár

XIV. Lajos 1661 után, személyes uralma kezdetétől az európai elsőség megszerzésére törekedett, háborús politikája és a császárhoz fűződő viszonya is ezt mutatja.⁵⁵ Saját magát mint francia uralkodót az Ausztriai-ház osztrák ágából származó német-római császár elé rangsorolta egyrészt Nagy Károly hagyománya, másrészt – szemben a francia királyi titulus örökletes voltával – éppen a császári cím választással történő elnyerése miatt.⁵⁶ Mindazonáltal tőle sem volt idegen a gondolat, hogy saját vagy fia személyében egy francia fejedelem foglalja el a császári trónt. E cél érdekében már a holland háború idején lépéseket tett: 1675-ben segélyt folyósított a brandenburgi és a szász választófejedelmeknek a császári trón megszerzéséhez nyújtandó támogatásukért cserébe. Később a nymwegeni béke után titkos szerződéseket kötött velük, és a bajor választóval is, annak érdekében, hogy többé ne válasszanak Habsburg-házból származó császárt.⁵⁷

Erre hivatkozva küldött 1679. október 18-án Colbert de Croissy külügyi államtitkár Münchenbe levelet a fent már említett egykori császárjelölt, Ferdinánd Mária halála után, amelyben körülírta, mit vár XIV. Lajos a bajor választótól egy esetleges római királyválasztáskor: *„Ezen cikkely alapján kéri azt Őfelsége, hogy a bajor választófejedelem minden tőle telhetőt tegyen meg, hogy megakadályozza ezt a gyűlést, de ha mégis minden erőfeszítés ellenére összeül, akkor semmiképp se adja szavazatát a főhercegre [...], hanem ha a római király választása elkerülhetetlenné válik, minden tőle telhetőt tegyen meg, hogy Őfelségére essen a választás, ha pedig ebben nem jár sikerrel, akkor ugyanígy gondoskodjon a dauphinról.”*⁵⁸ 1679. október 28-án pedig a Saint-Germain-en-Laye-i szerződésben a brandenburgi választófejedelem is ígéretet tett arra, hogy megakadályozza a császár fiának római királlyá választását, illetve szavazatával XIV. Lajost vagy a dauphint fogja támogatni.⁵⁹

I. Lipót a saját megválasztásának tapasztalataiból kiindulva igyekezett minél előbb rendezni az utódlás kérdését, mindezt azonban már egy teljesen megváltozott nemzetközi környezetben került sor. Ekkorra ugyanis Franciaországnak az eddigiekben ismertetett birodalmi politikája – tudniillik a fejedelemségek összefogása a német-római császár túlzottan mondott hatalma ellen a vesztfáliai béke garanciája alapján – az 1680-as években a visszájára fordult, és európai koalíció született XIV. Lajos „újraegyesítő” és erőszakos terjeszkedő politikája ellen az Augsburgi Liga formájában (1686) mind I. Lipót, mind a választófejedelmek részvételével.

oldalára az 1679-ben kötött francia szövetségből, 1687-ben pedig a német fejedelmek már egységesen léptek fel a török visszaszorítása és a franciák Rajnán túl úzése érdekében. Winkelbauer, 2003. 406.

55 Franciaország Spanyolország és Hollandia ellen irányuló háborúit (devolúciós 1667, holland 1672–1679) nem elemzem jelen tanulmány keretei között.

56 Louis XIV, 1997. 43–45.

57 Winkelbauer, 2003. 404.

58 *„C'est sur cet article que Sa Majesté demanderoit que M. l'Electeur de Bavière s'engageât expressément autant qu'il seroit en lui à empêcher cette assemblée, mais, en cas qu'elle se convoquât malgré tous ces efforts, de ne donner jamais son suffrage à l'élection de l'archiduc [...] mais, en cas que l'élection d'un roi des Romains ne pût s'éviter, de contribuer tant ce qui seroit en lui pour la faire tomber sur Sa Majesté, si elle ne pouvoit réussir pour Elle de prendre les mêmes soins pour M^{te} le Dauphin.”* Recueil des Instructions, 1889. 62–63. Idézi: Schillinger, 1999. 292–294.

59 Schmidt, 1995. 26.

Az Augsburgi Liga háborújának (1688–1697) előestéjén, 1688-ban XIV. Lajos nem akart hosszan elhúzódó háborút, hanem fenyegető és megelőző csapást szeretett volna mérni a Német-római Birodalomra. Az ősszel kezdődő hadművelet megelőzőnek számított volna abban az értelemben, hogy a francia diplomácia a császár és a szultán közötti békekötésre számított, amelynek eredményeképpen I. Lipót képes lett volna a nyugati hadszíntérre összpontosítani. Egyidejűleg pedig a császárt választás elé állította: vállalja-e a kétfrontos háborút.⁶⁰

1688. szeptember 24-én manifesztum jelent meg a francia célkitűzésekről.⁶¹ A kiáltvány többek között sürgette az „újraegyesítések” során szerzett területek nemzetközi szerződésben való elismerését, magában foglalta XIV. Lajos tiltakozását az új kölni választófejedelem, bajor József Klement ellen, valamint támogatta sógornőjének jogait a pfalzi választófejedelemség örökösödési vitájában. Az érvelések közé került az a kifogás is, hogy a császár a választófejedelmek költségén visel háborút a francia király ellen, valamint arra kényszeríti őket, hogy az elengedhetetlenül szükséges életkor betöltése előtt ráruházzák a római királyi címet a magyar királyra, azaz József trónörökösre. Mindemellett az Ausztriai-ház despotikus uralma alá akarja vetni egész Németországot.⁶² Ekkor azonban már a Német-római Birodalom, illetve a birodalmi gyűlés, valamint a választófejedelmek is a császárt támogatták: 1689. február 14-én Franciaországot a regensburgi gyűlésen a birodalom ellenségének nyilvánították, továbbá I. Lipótnak sikerült 1690-ben keresztülvinnie a gyermek József főherceg megválasztását római királynak, amivel a Habsburg-ház uralma a császárságon belül csúcspontjára ért a korszakban.⁶³

Az Augsburgi Liga háborúját lezáró ryswicki békeszerződésben XIV. Lajos mértékletességet tanúsított a várható spanyol örökösödési viszály előestéjén: egyrészt német-római birodalmi politikája kudarcot vallott, amennyiben sem a kölni, sem a pfalzi választófejedelemségben nem tudta érvényesíteni akarátát.⁶⁴ Az 1680-as években a hatalma csúcán álló francia monarchia a 17. század legvégére területi kérdésekben is engedelményeket tett, hatalma visszaszorult a Rajna bal partjára, bár a császárnak el kellett tűrnie, hogy Strasbourg végleg francia kézre került.⁶⁵ Ezzel stratégiai kérdésekben is változás állt be, hiszen fel kellett adni a jobb parti hídfőállásokat, mint például Breisachot. A század második felében a határ menti városok erődítését elvégző francia hadmérnök, Sébastien le Prestre de Vauban szerint azonban e helységeknek már nem volt akkora stratégiai jelentőségük, mint

60 I. Lipót azonban vállalta a kétfrontos háborút, mivel német-római császárként felelős volt a birodalom integritásáért és a hűbérébe tartozó fejedelmek védelméért, így nem hagyta magára a rajnai frontvonalat a törökellenes magyarországi visszafoglaló háború során. Bérenger, 2004. 375–383.

61 *Mémoires des raisons*, 1688.

62 „[...] de soutenir la guerre contre Sa Majesté aux dépens des Electeurs, de contraindre les premiers à deférer au Roy de Hongrie la Couronne de Roy des Romains, avant l'âge indispensablement requis par ces mêmes Loix et Constitutions, et enfin d'assujettir toute l'Allemagne à l'Autorité despotique de la Maison d'Autriche.” *Mémoires des raisons*, 1688. 11.

63 Winkelbauer, 2003. 406.

64 Bérenger, 2004. 399.; Place, 1977. 369–393. O'Connor, 1967. 119–145.

65 Braubach, 1952. 17.; Schmidt, 1995. 31.

korábban. A ryswicki béke alapján visszaszolgáltató városokkal viszont egymagában is felért az általa megerősített és ekkorra végleg megszerzett Strasbourg, amely így kiemelt szerepet tölthetett be Elzász védelmében.⁶⁶

Vauban tevékenységének köszönhetően a richelieu-i nyitott kapuk politikáját a század végére felváltotta egy némiképp zártabb védelmi vonal kiépítése, amelyet a hadmérnök vasövként vagy sorompóként írt le („ceinture” vagy „barrière de fer”). Nevéhez fűződik az úgynevezett küzdőtér („pré carré”) kialakítása is, amely a négyszögletes, egyenes határvonal, illetve a megfelelően kiválasztott erődítményekkel biztosított katonai határvidék létrehozásával földrajzi, pénzügyi és hadászati szempontból racionálisabbá tette Franciaország keleti (és északi) irányú terjeszkedését.⁶⁷ Ez a XIV. Lajos uralkodása alatt bekövetkező stratégiai fordulat összefüggött azzal, hogy a külpolitikát korábban irányító Mazarin (illetve Richelieu) kifinomult diplomáciai módszerei helyett a Napkirály inkább hajlott katonai megoldásokra és erőszak alkalmazására.⁶⁸ A ryswicki békében a Rajnán túli erődökről való lemondás pedig arra a stratégiai változásra mutat rá, hogy a Német-római Birodalommal szemben tanúsított mértékletességgel Franciaország szabad kezet akart kapni a felemelkedőben lévő tengeri hatalmak, Anglia és Hollandia ellen.⁶⁹

*

A 17. században a Német-római Birodalommal kapcsolatos francia diplomáciai, katonai törekvések elsősorban az Ausztriai-ház európai hegemóniája ellen irányultak. A harmincéves háború során – protestáns szövetségben harcolva – Franciaországnak sikerült a katolikus dinasztia két ágát szétválasztania egymástól. Az európai konfliktus során – bár Franciaország még elsősorban Spanyolország ellen küzdött – a hadműveletek jórészt a Német-római Birodalom területén folytak. A Francia Királyság keleti határterületén, így Elzász és Lotaringia tartományainak egykor Habsburg-fennhatóság alatt álló, valamint a lotaringiai herceg birtokában lévő részét foglalták el, amelyeket a vesztfáliai béke szentesített. A század második felében az osztrák Habsburgok további meggyengítése volt a cél, egyrészt újabb területek meghódításával, másrészt azzal az indokkal, hogy a német szabadságjogokat és a birodalom nyugalalmát védelmezzék, amire a vesztfáliai békét garantáló hatalomként mindig előszeretettel hivatkozott a francia diplomácia. A Rajnai Liga létrejöttkor még ki lehetett használni az egyes fejedelemségeknek a Habsburg-hegemóniától való félelmét, de a későbbiekben XIV. Lajos terjeszkedő háborúi, valamint az újraegyesítések politikája következtében a francia retorika már nem hatott a német fejedelmekre, akik I. Lipót mögé sorakoztak fel.

66 Pujo, 1991. 59–70. Bérenger, 2004. 397–398.

67 „Sérieusement, Monseigneur, le Roy devrait un peu songer à faire son pré carré. Cette confusion de places amies et ennemies pèle mélé les unes parmi les autres ne me plaît point. Vous êtes obligez d'en entretenir trois pour une; [...] C'est pourquoi, [...], Monseigneur, prêchez toujours la quadrature. Non pas du cercle mais du pré.” Idézi: Pujo, 1991. 63.; Gantelet, 2008. 179–199.

68 „Übergang von Mazarins subtileren Methoden zur brutalen Gewaltanwendung.” Schmidt, 1995. 27.

69 Bérenger, 2004. 398.; Braubach, 1952. 17.

Bár a német fejedelmek körében igazi patriotizmus ébredt az 1680-as évek francia területszerzései idején, amelyeket a török háborúkkal párhuzamosan folytatott XIV. Lajos az újraegyesítések politikája révén,⁷⁰ a Német-római Birodalmat érintő francia törekvések a 17. század folyamán nem egy nemzetnek a másik nép elleni küzdelmei voltak, és nem is maga a Német-római Birodalom vagy annak rendjei ellen irányultak, hanem egyértelműen dinasztikus alapokon bontakoztak ki. Franciaország szövetségesei a választófejedelmekkel és a Rajnai Liga megalakítása az Ausztriai-ház osztrák ágának hatalmi gyengítését célozták meg. A francia monarchia területszerző katonái, valamint a vesztfáliai béke garanciális jellegén alapuló diplomáciai tevékenysége pedig a középkori hűbéri függésben gyökerező, töredezett földrajzi és politikai viszonyokra adott választ az újraegyesítések politikájával és a római király megválasztásának folyamatába való beleszólással.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

AMAÉ = Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Paris)
Correspondance politique Allemagne
Mémoires et Documents Allemagne
Mémoires et Documents Autriche

Galland

Galland, Georges: *Mémoires concernant les differents de la France avec la Maison d'Autriche, Avec lesclaircissements des difficultez qui peuvent se rencontrer a la négociation de la paix de toute l'Europe [...] Pour servir a la paix generale de la chrestienté, Traittée a Munster 1644.* AMAÉ, Mémoires et Documents Autriche, 9MD/10.

Le Dran

Mémoires sur l'élection des empereurs, par Le Dran, [Nicolas-Louis]. Ire partie. *Mémoire sur la part que la France a prise en différents temps à l'élection des empereurs.* AMAÉ, Mémoires et Documents Allemagne, 3MD/1.

2. Kiadott források

Ambassade

1667 *Ambassade extraordinaire des Messieurs les Duc d'Angoulesme, Comte de Bethune, et de Preaux Chateau-Neuf Envoyez par le roi Louis XIII vers l'empereur Ferdinand II et les princes & potentats d'Allemagne en l'année 1620, Avec les observations politiques de Monsieur de Bethune, employé en cette ambassade et en plusieurs autres considerables, sous le regnes de Henry IV et de Louis XIII.* Paris, 1667.

Instruktionen

1962 *Die französischen Instruktionen (1636–1643).* Bearb. v. Dickman, Fritz–Goronzy, Kriemhild. In: *Acta Pacis Westphalicae. Ser. 1. Instruktionen. Bd. I. Frankreich, Schweden, Kaiser.* Bearb. v. Dickman, Fritz–Goronzy, Kriemhild et al. Münster, 1962.

70 Winkelbauer, 2003. 405. A heves franciaellenes propagandaharcról lásd: Schillinger, 1999.

Louis XIV

1997 Louis XIV: *Mémoires et Réflexions 1661–1715*. Paris, 1997. (Archives des Bourbons, 7.)

Mémoires des raisons

1688 *Mémoires des raisons, qui ont obligé le Roy à reprendre les Armes, et qui doivent persuader toute la Chrétienté des sinceres intentions de Sa Majesté pour l'affermissement de la Tranquillité publique*. Strasbourg, Paris, 1688.

Pachner von Eggenstorff

1996 Pachner von Eggenstorff, Johann Joseph: *Vollständige Sammlung aller von Anfang des noch fürwährenden Teutschen Reichs-Tags de Anno 1663 biß anhero abgefaßten Reichs-Schlüsse*. Teil I. 1663 bis 1675. Hrsg. v. Aretin, Karl Otmar von und Burkhardt, Johannes. Hildesheim, 1996.

Recueil des Instructions

1889 *Recueil des Instructions données aux Ambassadeurs et Ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu' à la Révolution française*. T. VII. Bavière, Palatinat, Deux-Ponts. Publ. Lebon, André. Paris, 1889.

Richelieu

2002 Richelieu, Armand Jean du Plessis, duc de: *Mémoires*. Tome 5. 1625–1626: *La conspiration de Monsieur frère du Roy*. Clermont-Ferrand, 2002.

2003 Richelieu, Armand Jean du Plessis, duc de: *Mémoires*. Tome 7. 1628: *Le Siège de La Rochelle*. Clermont-Ferrand, 2003.

Venetianische Depeschen

1901 *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania)*. I. Band. 1657, April – 1661, Juli. Bearb. v. Pribram, Alfred Francis, Dr. Wien, 1901.

3. Szakirodalom

Babel

1997 Babel, Rainer: Identität aus der Geschichte? Historiographie und regionales Bewusstsein in Lothringen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du moyen âge à l'époque moderne*. Publié par Babel, Rainer-Moeglin, Jean-Marie. Sigmaringen, 1997. (Beihefte der Francia, 39.) 245–259.

Babel-Moeglin

1997 Babel, Rainer-Moeglin, Jean-Marie: Introduction. In: *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du moyen âge à l'époque moderne*. Publié par Babel, Rainer-Moeglin, Jean-Marie. Sigmaringen, 1997. (Beihefte der Francia, 39.) 7–14.

Bély

2005 Bély, Lucien: Mazarin. In: *Dictionnaire des ministres des Affaires étrangères, 1589–2004*. Sous la dir. de Bély, Lucien-Theis, Laurent-Soutu, George-Henri-Vaïsse, Maurice. Paris, 2005. 39–53.

2007 Bély, Lucien: *L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne XVIe–XVIIIe siècle*. Paris, 2007.

Bérenger

1987 Bérenger, Jean: Léopold Ier (1640–1705): fondateur de la puissance autrichienne. Paris, 2004.

2000 Bérenger, Jean: Ferdinand III et la France de Mazarin. In: *L'Europe des traités de Westphalie. Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*. Sous la dir. de Bély, Lucien. Paris, 2000. 163–180.

Bluche

1987 Bluche, François: *Louis XIV.* Paris, 1987.

Bogdan

2006 Bogdan, Henry: *La guerre de Trente Ans 1618–1648.* Paris, 2006.

Braubach

1952 Braubach, Max: *Versailles und Wien von Ludwig XIV bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert.* Bonn, 1952.

Braun

2010 Braun, Guido: *La connaissance du Saint-Empire en France du baroque aux Lumières 1643–1756.* München, 2010.

Burkhardt

2010 Burkhardt, Johannes: Die Entfesselung des Friedens – Für einen Aufbruch der historischen Friedensforschung. In: *Pax perpetua. Neuere Forschungen zum Frieden in der frühen Neuzeit.* Hrsg. v. Schmidt-Voges, Inken et al., München, 2010. 29–48.

Cornette

2000 Cornette, Joël: *Le roi de guerre, Essai sur la souveraineté dans la France du Grand Siècle.* Paris, 2000.

Duchhardt

1998 Duchhardt, Heinz: Münster und der Westfälische Friede. Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskultur im Wandel der Zeite. In: *Der Westfälische Friede. Diplomatie – politische Zäsur – kulturelles Umfeld – Rezeptionsgeschichte.* Hrsg. v. Duchhardt, Heinz. München, 1998. (Historische Zeitschrift, Beihefte, Neue Folge, Bd. 26.) 853–863.

Gantelet

2008. Gantelet, Martial: De l'intérêt du „pré-carré“. Le difficile financement des garnisons françaises en Lorraine (1631–1661). In: *Vauban, militaire et économiste sous Louis XIV. Tome I. Vauban et Marsal à l'époque de Louis XIV. Le sel, la fiscalité et la guerre.* Éd.: Salzmann, Jean-Pierre. Luxembourg, 2008. 179–199.

Hámori Nagy

2011 Hámori Nagy Zsuzsanna: Az utazás mint időhúzó tényező szerepe a hainburgi béketárgyalásokon (1621. január 25.–április 22.). In: *Összekötnek az évezredek.* Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2011. 114–124.

2014 Hámori Nagy Zsuzsanna: Államérdek és országhatár: Franciaország területi változásai a 17. században. In: *Falak és választóvonalak a történelemben.* Szerk.: Buhály Attila, Reszler Gábor, Szoboszlay György. Nyíregyháza, 2014. 355–366. (<http://mek.oszk.hu/12700/12746/12746.pdf>)

Hildesheimer

2004 Hildesheimer, Françoise: *Richelieu.* Paris, 2004.

Malettke

2001 Malettke, Klaus: Les traités de paix de Westphalie et l'organisation politique du Saint Empire romain germanique. In: *Dix-septième siècle*, 210. (2001) 113–144.

Nordman

1986 Nordman, Daniel: Des limites d'État aux frontières nationales. In: *Les lieux de mémoire. Tome II. La Nation 2. Le territoire, l'État, le patrimoine.* Éd.: Nora, Pierre. Paris, 1986. 35–61.
1998 Nordman, Daniel: *Frontières de France. De l'espace au territoire XVIe–XIXe siècle.* Paris, 1998.

O'Connor

1967 O'Connor, John T.: William Egon von Furstenberg, German Agent in the Service of Louis XIV. In: *French Historical Studies*, 5. (1967) 2. sz. 119–145.

Pelz

1914 Pelz Béla: A hainburgi béketárgyalások. In: *Századok*, 48. (1914) 6. sz. 477–498., 7–8. sz. 577–596.

Place

1977 Place, Richard: Bavaria and the Collapse of Louis XIV's German Policy, 1687–1688. In: *The Journal of Modern History*, 49. (1977) 3. sz. 369–393.

Poncet

2005 Poncet, Olivier: Pierre Brulart de Puisieux. In: *Dictionnaire des ministres des Affaires étrangères, 1589–2004*. Sous la dir. de Bély, Lucien–Theis, Laurent–Soutu, George-Henri-Vaisse, Maurice. Paris, 2005. 26–30.

Pujo

1991 Pujo, Bernard: *Vauban*. Paris, 1991.

Rapp

1997 Rapp, Francis: Autour de l'identité régionale alsacienne au Moyen Age. In: *Identité régionale et conscience nationale en France et en Allemagne du moyen âge à l'époque moderne*. Publié par Babel, Rainer–Moeglin, Jean-Marie. Sigmaringen, 1997. (Beihefte der Francia, 39.) 281–292.

Robeaux

2008 Robeaux, Paul: La „Route de France”. In: *Vauban, militaire et économiste sous Louis XIV*. Tome I. *Vauban et Marsal à l'époque de Louis XIV. Le sel, la fiscalité et la guerre*. Éd.: Salzmann, Jean-Pierre. Luxembourg, 2008. 159–175.

Sahlins

1990 Sahlins, Peter: Natural Frontiers Revisited: France's Boundaries since the Seventeenth Century. In: *The American Historical Review*, 95. (1990). 5. sz. 1423–1451.

Schilling

1992 Schilling, Heinz: Confessionalization in the Empire. Religious and Societal Change in Germany between 1555 and 1620. In: Schilling, Heinz: *Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society. Essays in German and Dutch History*. Leiden, 1992. 205–245.
1998 Schilling, Heinz: Der Westfälische Friede und das neuzeitliche Profil Europas. In: *Der Westfälische Friede. Diplomatie – politische Zäsur – kulturelles Umfeld – Rezeptionsgeschichte*. Hrsg. v. Duchhardt, Heinz. München, 1998. (Historische Zeitschrift, Beihefte, Neue Folge, Bd. 26.) 1–32.

Schillinger

1999 Schillinger, Jean: *Les pamphlétaires allemands et la France de Louis XIV*. Bern, 1999.

Schmidt

1995 Schmidt, Hans: Frankreich und das Reich von 1648–1715. In: *Frankreich im europäischen Staatensystem der frühen Neuzeit*. Hrsg. v. Babel, Rainer. Paris, 1995. (Beihefte der Francia, 35.) 13–32.

Schönemann

1998 Schönemann, Bernd: Die Rezeption des Westfälischen Friedens durch die deutsche Geschichtswissenschaft. In: *Der Westfälische Friede. Diplomatie – politische Zäsur – kulturelles Umfeld – Rezeptionsgeschichte*. Hrsg. v. Duchhardt, Heinz. München, 1998. (Historische Zeitschrift, Beihefte, Neue Folge, Bd. 26.) 805–825.

Sonnino

1998 Sonnino, Paul: Prelude to the Fronde. The French Delegation at the Peace of Westphalia. In: *Der Westfälische Friede. Diplomatie – politische Zäsur – kulturelles Umfeld – Rezeptionsgeschichte*. Hrsg. v. Duchhardt, Heinz. München, 1998. (Historische Zeitschrift, Beihefte, Neue Folge, Band 26.) 207–233.

Tapié

1967 Tapié, Victor-Lucien: *La France de Louis XIII et de Richelieu*. Paris, 1967.

Werner

1992 Werner, Karl Ferdinand: Volk, Nation. In: *Geschichtliche Grundbegriffe: Historische Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 7. Verw-Z. Hrsg. v. Brunner, Otto-Conze, Werner-Koselleck, Reinhart. Stuttgart, 1992. 271–384.

1995 Werner, Karl Ferdinand: *Karl der Grosse oder Charlemagne? Von der Aktualität einer überholten Fragestellung*. München, 1995.

Winkelbauer

2003 Winkelbauer, Thomas: *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Teil I. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte. 1522–1699.)

ZSUZSANNA HÁMORI NAGY
FRANCE AND THE HOLY ROMAN EMPIRE
FRENCH POLITICAL AND TERRITORIAL ASPIRATIONS
IN THE 17TH CENTURY

The conflict between France and the Holy Roman Empire in the early modern era cannot be grasped as an 'ancient hostility' (*Erbfeindschaft*) of the two 'nations' but rather in the framework of a dynastic struggle of French kings against the Austrian branch of the House of Habsburg. When considering the many-folded nature of their opposition, it is important to distinguish between French relations to the princes of the Holy Roman Empire and those with the Austrian Habsburgs who were its elected emperors. The article examines three aspects of the latter relations: 1. the attitude of French diplomacy towards the Austrian Habsburgs during the Thirty Years War, with special regard to the peace of Westphalia 2. territorial expansion of France in the 17th century in Alsace and Lorraine 3. French efforts to hinder the election of the members of the House of Habsburg as King of the Romans.